

स्थानीय पाठ्यक्रम प्रति प्राथमिक शिक्षकहरूको अनुभूति

टोपेन्द्र गौतम

शिक्षण सहायक

जुम्ला बहुमुखी क्याम्पस, जुम्ला

topendra122@gmail.com

सार

प्रस्तुत अनुसन्धानमूलक लेखले स्थानीय पाठ्यक्रमप्रति शिक्षकहरूको बुझाइ र यसको आवश्यकता सम्बन्धमा उनीहरूको अनुभूति पहिचान गर्ने उद्देश्य राखिएको छ। प्रस्तुत आलेख स्थानीय पाठ्यक्रमप्रति प्राथमिक शिक्षकहरूको अनुभूति (Perception) मा गरिएको गुणात्मक अध्ययनमा आधारित छ। शिक्षकहरूमा स्थानीय पाठ्यक्रम भनेको स्थानीय भाषा शिक्षण हो भन्ने गलत बुझाइ छ। अङ्ग्रेजी भाषा शिक्षण स्थानीय पाठ्यक्रमको विकल्प बनेको छ। प्राथमिक पाठ्यक्रमले गरेको तिन वटा विषयहरू सामाजिक अध्ययन, सिर्जनात्मक कला र शारीरिक शिक्षामा स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी व्यवस्थाप्रति नै शिक्षकहरू अनभिज्ञ छन्। स्थानीय पाठ्यक्रमप्रति शिक्षकहरू सकारात्मक भए पनि यसको निर्माण र कार्यान्वयन सम्बन्धी उनीहरूको बुझाइ र भूमिकामा अधिकांश शिक्षकहरू स्पष्ट छैनन्। उनीहरू स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणको प्रमुख जिम्मेवारी आफ्नै हो भन्नेमा नै प्रष्ट छैनन्। यसै गरी शिक्षा मन्त्रालयले पनि स्थानीय पाठ्यक्रमको निर्माण, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन सम्बन्धी स्पष्ट नीति, योजना र कार्यक्रम सञ्चालन नगरेको अनुभूति शिक्षकले गरेका छन्। स्थानीय पाठ्यक्रमको अर्थ, निर्माण र कार्यान्वयनको सम्बन्धमा आवश्यक अभिमुखिकरण तालिम तथा गोष्ठीको आयोजना गर्नु पर्ने सल्लाह अधिकांश शिक्षकहरूले दिएका छन्।

मुख्य शब्द : अनुभूति, स्थानीय पाठ्यक्रम, प्राथमिक शिक्षक, केन्द्रीय पाठ्यक्रम

Received : 5 Sept. 2018

Accepted : 2 Oct. 2018

परिचय

पाठ्यक्रम सम्बन्धी सर्वस्वीकृत धारणा पाउन कठिन छ। प्रिन्ट (१९९३) का अनुसार शिक्षण संस्थाद्वारा सिकारुलाई प्रदान गरिने योजनावद्ध सिकाइ अक्सर र सिकारहरूले पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको क्रममा

सामना गर्ने अनुभवहरूलाई नै पाठ्यक्रम भनिन्छ (पृ. २३)।

नेपाल जातीय, धार्मिक, भाषिक र भौगोलिक रूपमा एउटा विविधता पूर्ण राष्ट्र हो। यसर्थ विभिन्न भूभागमा बस्ने फरक फरक धर्म, भाषा र जातका मानिसहरूका आवश्यकता र समस्याहरू पनि फरक

फरक हुन्छन्। यस्ता विविधतापूर्ण आवश्यकता र समस्याहरूलाई एउटै पाठ्यक्रमले समान रूपमा प्रतिनिधित्व गर्न सक्दैन जसको फलस्वरूप उक्त पाठ्यक्रम सबै जात, धर्म र भूगोलका मानिसहरूका लागि उपयोगी हुँदैन। त्यसकारण विविधतापूर्ण आवश्यकता र समस्याहरूलाई प्रतिनिधित्व गर्ने गरी पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा जुन सन्दर्भ अथवा परिवेशको लागि पाठ्यक्रम विकास गर्न लागिएको हो उक्त सन्दर्भको विस्तृत विश्लेषण गर्नु पर्दछ र सन्दर्भ सुहाउँदो पाठ्यक्रम विकास गर्नु पर्दछ। यी विविध कुराहरूलाई मनन गर्दै स्थानीय पाठ्यक्रमको अवधारणा प्रयोगमा ल्याइएको हो। जसमा स्थानीय आवश्यकता, चाहना र समस्याहरूलाई समेट्ने गरी स्थानीय व्यक्तिहरूको संलग्नतामा स्थानीय ज्ञान, सीप, संस्कृति र प्रविधि जस्ता कुराहरूलाई प्राथमिकता दिई पाठ्यक्रम निर्माण गरिन्छ।

पा.वि.के. (२०६२) का अनुसार स्थानीय पाठ्यक्रमका सैद्धान्तिक अवधारणालाई संक्षिप्त रूपमा केलाउँदा मूलतः यसले स्थानीय आवश्यकता, स्थानीय विषय क्षेत्र, विषयवस्तु, शैक्षणिक व्यवस्था, सामग्रीको निर्माण गरी स्थानीय परिवेशको शिक्षा दिने कुरालाई स्वीकार गर्दछ। यसैगरी शैक्षिक विकेन्द्रीकरणको अवधारणा अन्तर्गत पाठ्यक्रम सुधार पद्धति अनुसार पनि स्थानीय आवश्यकतालाई समेट्ने गरी स्थानीय निकायलाई नै स्थानीय पाठ्यक्रम बनाउन दिई शिक्षामा सुधार गर्न सकिने कुरामा जोड दिइएको छ। संक्षिप्त रूपमा भन्नु पर्दा स्थानीय सरोकारवालाहरूको सहभागितामा स्थानीय आवश्यकता अनुसार विषयवस्तुहरू समावेश गरी निर्माण र कार्यान्वयन हुने पाठ्यक्रम स्थानीय पाठ्यक्रम हो (पृ. १५७)।

विश्वको जुनसुकै ठाउँमा पनि औपचारिक शिक्षाको सुरुवात हुनुभन्दा अगाडि ज्ञान, सीप र व्यवहारका कुराहरू सिक्ने सिकाउने चलन थियो। बाबु आमाले आफ्ना छोराछोरीहरूलाई पेशा व्यवसाय गर्न ज्ञान र सीप सिकाउने, आफ्नो परिवारको धर्म, संस्कार,

रीतिरिवाज, चालचलन आदिको बारेमा सिकाउने चलन थियो। नेपालको पाठ्यक्रम विकासको इतिहासलाई हेर्दा शिक्षा विकासको इतिहास त्यति लामो छैन। प्राचीन युगमा पाठ्यक्रमको रूपरेखा, कला, संस्कृति र व्यवसायको विकास गर्नुमा केन्द्रित थियो भने धार्मिक पाठ्यक्रमका स्रोत थिए। संस्कृत भाषा शिक्षा दिक्षाको माध्यम थियो। नेपालको पाठ्यक्रम विकासको इतिहास पूर्ण रूपमा धार्मिक ग्रन्थहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा अनुसारको स्थानीय आवश्यकतामा आधारित थियो (रेग्मी, २०६८)। मध्यकालिन समयमा धार्मिक परम्परा वा धर्म ग्रन्थमा आधारित संस्कृत भाषामा मात्र शिक्षा दिने चलन नभई अंग्रेजी आधारको शिक्षाको प्रभाव परेको देखिन्छ। अंग्रेजी शिक्षाको थालनी र नेपालमा विद्यालय व्यवस्थाको औपचारिक सुरुवात एवं शिक्षामा राज्यको प्रत्यक्ष संलग्नता राणाकालीनमा भएको पाइन्छ। यो अवस्थामा प्राचिनकालीन शिक्षाको साथसाथै अंग्रेजी शिक्षा तथा भारतीय गान्धीवादी आधार शिक्षाको समेत थालनी भएको पाइन्छ। अतः यो कालमा नेपाली शिक्षामा अत्यधिक रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रभाव परेको देखिन्छ (श्रेष्ठ, २०६८)।

वि.सं. २००७ सालमा प्रजातन्त्रको स्थापना पछि २०४६ सालसम्मको समयावधिमा विभिन्न योजनाहरू र आयोगहरूको स्थापना भएको तथा योजना अनुसार शैक्षिक विकासको अभ्यास भएको देखिन्छ। नेपालमा राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग (२०११), सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समितिको प्रतिवेदन (२०१८) ले स्थानीय आवश्यकतामा आधारित सिकाइको महत्वका साथै शिक्षामा सुधारका लागि जोड दिइएता पनि ठोस कदम भने वि.सं. २०४६ को जनआन्दोलन पश्चात् २०४७ मा बहुदलिय प्रजातन्त्रको स्थापना सँगै राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०४९ स्थापना भई स्थानीय वा सामुदायिक सरोकारवालाहरूको सहभागिताको आवश्यकता र स्थानीय विषयलाई राष्ट्रिय पाठ्यक्रममा समावेशका लागि जोड दिएको पाइन्छ (शर्मा, २०५९)।

संसारका प्रायः जसो देशमा जस्तै नेपालमा पनि केन्द्रीकृत पाठ्यक्रम प्रणाली प्रचलनमा रहेको छ। तर केही वर्षयता देखि शिक्षा प्रणालीको विकेन्द्रीकरण सँगसँगै पनि स्थानीकरणको परिचर्चा सुरु भएको छ (चेड, २००२)। त्यसैले पाठ्यक्रमको विकेन्द्रीकरण र स्थानीकरण अहिले संसारभर राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय चासोको विषय बनिरहेको छ (मार्स र हेङ्ग, २००८)।

मार्स र हेङ्ग (२००८) का अनुसार १९५० को दशकदेखि नै स्थानीय पाठ्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन भएको थियो। इजरायलमा त सन् १९५६ मा यसको अभ्यास सुरु भएको हो। तर सुरुमा यसलाई “विद्यालयमा आधारित पाठ्यक्रम विकास” (School Based Curriculum Development) भनियो। यसैलाई कतिपय देशमा विद्यालय केन्द्रित पाठ्यक्रम (School Focused Curriculum) कही “पाठ्यक्रमको स्थानीकरण” (Curriculum Localization) कहीं “पाठ्यक्रम विकेन्द्रीकरण” (Curriculum Decentralization) त कही “स्थानीय पाठ्यक्रम” (Local Curriculum) भनेको पाइन्छ (मार्स र रोसमेन, १९९९, प्रिन्ट, १९९३ र मार्स र हेङ्ग, २००८)। नेपालमा भने यसलाई “स्थानीय पाठ्यक्रम” नामाकरण गरी कार्यान्वयनमा आइरहेको छ। जे सुकै नामाकरण भए तापनि यसको सार भनेकै स्थानीय स्रोत र साधनको प्रयोग गर्दै स्थानीय आवश्यकता र परिस्थिति अनुरूपको सान्दर्भिक पाठ्यक्रम तयार पार्नु हो। किनभने विद्यार्थीको नजिक जो हुन्छन्, उनीहरूले नै वास्तविकतालाई राम्रोसँग बुझेका हुन्छन्।

नेपालमा स्थानीय पाठ्यक्रमको अवधारणा सर्वप्रथम राष्ट्रिय शिक्षा आयोग वि.सं. २०४९ ले अगाडि ल्यायो (शिक्षा मन्त्रालय, २०४९)। यसै आयोगको सिफारिस अनुसार नै प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम वि.सं. २०४९ ले स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यवस्था गर्‍यो (पा.वि.के., २०४९)। जस अनुसार १०० पूर्णाङ्कको स्थानीय विषय वा मातृभाषा राख्ने व्यवस्था भयो। स्थानीय समुदायको आवश्यकतासँग

मेल खाने पाठ्यक्रम निर्माणको लहरसँगै नेपालमा पनि वि.सं. २०६२ को प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रमले स्थानीय पाठ्यक्रमको स्वरूप तयार पारी कार्यान्वयनमा ल्यायो (पा.वि.के., २०६२)। प्राथमिक पाठ्यक्रम वि.सं. २०६२ ले सामाजिक अध्ययन, सिर्जनात्मक कला र शारीरिक शिक्षा विषयमा २० प्रतिशत अङ्कभर बराबरको स्थानीय विषय राख्न पाउने व्यवस्था गर्‍यो। यसैगरी १०० पूर्णाङ्कको “स्थानीय विषय वा मातृभाषा” राख्ने व्यवस्था समेत गर्‍यो। यसै क्रममा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०६३ ले समेत स्थानीय विषयको पठनपाठनमा जोड दिएको छ। यसले विद्यालय शिक्षा प्रणालीमा स्थानीयता अनुकूलको पाठ्यक्रम निर्माण र त्यसको कार्यान्वयन गर्ने कुरालाई महत्वको साथ उठाइएको छ (पा.वि.के., २०६४)। यसरी हेर्दा अहिले प्राथमिक तहको पाठ्यक्रममा स्थानीय पाठ्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरिएको छ। तर पाठ्यक्रमले नै प्रष्ट रूपमा व्यवस्था गरिए पनि यसको प्रभावकारी निर्माण र कार्यान्वयनको सम्बन्धमा निरन्तर प्रश्न चिन्ह खडा भैरहेको छ। वरु स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणको भ्रूणभटबाट मुक्त हुन कतिपय विद्यालयले स्थानीय पाठ्यक्रमको रूपमा अंग्रेजी भाषाको अध्यापन गराउँदै आएको कुरा अध्ययन (CEIR, 2010) ले पत्ता लगायो।

नेपालको संविधान (२०७२) मौलिक हक सम्बन्धी अधिकार भाग ३ को धारा ३१ मा उल्लेख गरे अनुसार हरेक समुदायलाई कानूनमा व्यवस्था भए अनुसार मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा पाउने हक उल्लेख छ। साथै नेपालमा बसोबास गर्ने जोसुकै नेपाली भाषा, साहित्य, लिपि, सांस्कृतिक क्रियाकलाप गर्न र संस्कृतिको सम्बर्द्धन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको पाइन्छ। इन्डोनेशिया, मङ्गोलिया र भियतनाम जस्ता विभिन्न देशहरूले स्थानीय चाहना र आवश्यकताहरूलाई प्राथमिकता दिई स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरेको पाइन्छ। इन्डोनेशियामा विद्यालय तहको पाठ्यक्रम विकास

गर्दा २० प्रतिशत स्थानीय विषयवस्तुलाई प्राथमिकता दिइएको पाइन्छ। त्यसैगरी मङ्गोलियामा ४५ प्रतिशतसम्म विषयवस्तु स्थानीय तहमा नै छनोट गरिन्छ। भियतनाममा पनि स्थानीय इतिहास, भूगोल, संस्कृति जस्ता कुराहरूलाई प्राथमिकता दिई १५ प्रतिशत स्थानीय विषयवस्तुलाई पाठ्यक्रममा स्थान दिइन्छ। नेपालमा पनि सामाजिक अध्ययन, सिर्जनात्मक कला र शारीरिक शिक्षामा २० प्रतिशत पाठ्यभार स्थानीय विषयवस्तुमा आधारित हुनुपर्ने प्रावधान छ। तर पाठ्यक्रम विकास केन्द्रका केही कर्मचारीहरूले बताए अनुसार विद्यालयहरूले शारीरिक शिक्षा, सामाजिक अध्ययन र सिर्जनात्मक कला जस्ता विषयहरूमा नीतिगत प्रावधान अनुरूप २० प्रतिशत विषयवस्तु छनोट गरी पाठ्यक्रम निर्माण गर्नुको सट्टा केवल पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा तोकिएका ८० प्रतिशत विषयवस्तुलाई मात्र अध्ययन गराइएको पाइन्छ।

लेखको उद्देश्य

अनुसन्धानमूलक यस लेखका उद्देश्यहरू निम्न लिखित छन् :

- क) स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी प्राथमिक शिक्षकहरूको धारणा पहिचान गर्नु,
- ख) केन्द्रीय पाठ्यक्रम र स्थानीय पाठ्यक्रमको अन्तर सम्बन्ध पत्ता लगाउनु,
- ग) स्थानीय पाठ्यक्रमको औचित्यको खोजी गर्नु,
- घ) स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणमा शिक्षकको सक्षमताको विश्लेषण गर्नु।

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन

खनाल (२०६६) द्वारा “शैक्षिक अनुसन्धान पद्धति” पुस्तक प्रकाशित भएको छ। यस कृतिमा अनुसन्धान कार्यमा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकनले अध्ययनकर्ताको ज्ञानको क्षेत्रलाई फराकिलो बनाई अध्ययनको विस्तृत संरचना निर्माण

गर्न सहयोग पुऱ्याउँदछ। यस अध्ययनमा ज्ञानको दायरा फराकिलो बनाई विषयवस्तुलाई व्यवस्थित गर्न स्थानीय पाठ्यक्रम व्यवस्थापनको सम्बन्धमा गरिएका विभिन्न अध्ययन अनुसन्धान, प्रतिवेदन, पाठ्यपुस्तक, समसामयिक प्रकाशन, लेख रचना र अनुसन्धानसँग सम्बन्धित पत्रपत्रिका, विभिन्न विद्वानहरूका प्रकाशित कृतिको सहयोग लिई साहित्यको रूपमा पुनरावलोकन गरिएको छ।

सेरिड (२०५९) द्वारा उद्धृत टेलरको (सन् १९४९) मा प्रकाशित सिद्धान्त “पाठ्यक्रम र शिक्षणका आधारभूत सिद्धान्तहरू” मा उल्लेख गरिए अनुसार पाठ्यक्रमको निर्माण वा विकास नमुनालाई बृहत नमूना, वैज्ञानिक नमूना, उद्देश्यमूलक नमूना, साधन साध्य नमूना, उत्पादन नमूना पनि भनिन्छ। उनले पाठ्यक्रमका चार वटा तत्वहरू हुनेमा जोड दिएको पाइन्छ। उनले आफ्नो मूल्याङ्कनलाई पाठ्यक्रमको तत्वको रूपमा समावेश गरी आफ्नो नमूना प्रस्तुत गरेको पाइन्छ। मूल्याङ्कन तत्वले पाठ्यक्रमको उद्देश्य स्पष्ट पार्नको लागि शिक्षक र विषय विशेषज्ञलाई सहयोग गर्न आवश्यक भूमिका निर्वाह गर्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्। टेलरका अनुसार पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा पाठ्यक्रममा कस्ता शिक्षण विधि आवश्यक पर्छ र विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि कसरी मूल्याङ्कन गर्छ जस्ता कुरा उल्लेख गरी स्पष्ट पारेका छन् उनले सन् १९४९ मा पाठ्यक्रम र प्रशिक्षणका आधारभूत सिद्धान्त नामक पुस्तक प्रकाशन गरी पाठ्यक्रमलाई तर्कपूर्ण, व्यवस्थित, क्रमबद्ध र अर्थपूर्ण रूपमा निर्माण तथा विकास गर्नको लागि वैज्ञानिक तथा व्यवहारिक सिद्धान्तहरू अपनाउनु पर्छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन्।

पुरी (२०६९) द्वारा उद्धृत टावाको (सन् १९६९) मा प्रकाशित पुस्तक “पाठ्यक्रम विकास सिद्धान्त र अभ्यास” का अनुसार पाठ्यक्रमले मानव जातिका क्रियाकलापहरूको आवश्यकता एकीकरण मात्र गर्ने होइन। विद्यार्थी जीवनका दिनानुदिनका कार्यहरूलाई अधिकतम मूल्य दिने र सांस्कृतिक सहभागिताका लागि तयार समेत हुनुपर्दछ। यस

प्रकारको पाठ्यक्रमले जीवन र विषयवस्तुका बीच घनिष्ठ सम्बन्ध राख्नु पर्दछ भनि उल्लेख गरेको पाइन्छ। साथै उनले तत्कालिन अवस्थामा सार्वजनिक शिक्षामा उत्पन्न भएका चुनौतिहरू र पाठ्यक्रम निर्माणमा देखिएका अन्यौलहरूलाई दृष्टिगत गरी वैज्ञानिक, व्यावहारिक र व्यवस्थित पाठ्यक्रम निर्माणमा तथा विकासको सिद्धान्त आवश्यक ठानी व्यवस्थापन गर्न सिद्धान्त र अभ्यास नामको पुस्तक प्रकाशन गरेकी छिन्। त्यसका लागि उनले दिएका पाठ्यक्रम निर्माणमा चरणहरूमा आवश्यकता पहिचान, विषयवस्तुको निर्धारण, विषयवस्तुको छनोट, विषयवस्तुको संगठन सिकाइ अनुभवको छनोट तथा संगठन र मूल्याङ्कन प्रक्रिया समावेश गरेको पाइन्छ। तसर्थ स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रियामा पनि आवश्यकताको पहिचान गरी विषयवस्तुको छनोट गर्दा वास्तवमा स्थानीय साधन स्रोतको उचित उपयोग भई बालबालिकामा दिगो सिकाइ हुने र प्रत्यक्ष रूपमा स्थानीय विषयवस्तु पाठ्यक्रममा समेटिँदा बालबालिकाले छिटै सिकेको पाइन्छ।

ट्याक (१९७६) द्वारा प्रकाशित पुस्तक "Ways of Seeing: An Essay on the History of Compulsory Schooling" मा उल्लेख गरे अनुसार पाठ्यक्रमको संरचना सामुदायिक, स्थानीय निकाय, स्थानीय सहभागिता, स्थानीय प्रजातान्त्रिक प्रणाली अनुसार नै स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यवस्थापन भएमा शिक्षा व्यवहारिक र स्थानीय स्रोत साधनको पहिचान हुने गर्दछ। यसरी ट्याकको सिद्धान्तमा पाठ्यक्रमको संरचना सामुहिक दायित्व सहभागितात्मक अभ्यास, स्थानीय सरकार, स्थानीय सिकाइ दृष्टिकोणलाई मध्यनजर गरी पाठ्यक्रम व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ। सामुहिक दायित्व अन्तर्गत सम्बन्धित सरोकारवाला स्रोतव्यक्ति, प्रधानाध्यापक, शिक्षक, अभिभावक, बुद्धिजीवि, व्यापारी र विद्यार्थीहरूको स्थानीय पाठ्यक्रम व्यवस्थापनमा आवश्यक राय सल्लाह, सुझाव र प्रतिक्रिया दिई उपयुक्त स्थानीय विषयवस्तुको छनोट गरी पाठ्यक्रम

निर्माण तथा कार्यान्वयनमा आत्मसात सरिक हुनु पर्दछ। सहभागितात्मक अभ्यासका सन्दर्भमा सम्बन्धित सरोकारवालाहरूलाई पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको लागि कक्षाकोठाको व्यवस्थापन, पाठ्यक्रमको व्यवस्था, शैक्षिक सामग्री निर्माण र प्रयोगमा एकजुट हुनु पर्दछ। त्यसैगरी स्थानीय निकायहरूमा स्रोतकेन्द्र, गाउँ पालिका, गाउँ शिक्षा समिति र विद्यार्थीहरू पर्दछन्। यिनै स्थानीय निकायहरूले स्थानीय पाठ्यक्रम व्यवस्थापन सहभागी भएर स्थानीय विषयवस्तुको चयन गरी पाठ्यक्रमविद्को उपस्थितिमा स्थानीय आवश्यकतामा आधारित पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ।

लिकर्ट (१९६०) द्वारा प्रकाशित सिद्धान्त "सहभागितामूलक व्यवस्थापन सिद्धान्त" मा उल्लेख गरे अनुसार एउटा व्यवस्थापकभन्दा अर्को व्यवस्थापकले कसरी राम्रो काम गरी संगठनले तोकेको नतिजामुखी उपलब्धी हासिल गर्दछ भन्ने सन्दर्भमा संगठनभित्र कार्यमुखी व्यवस्थापक र कर्मचारीमुखी व्यवस्थापकको गुण तथा आचरण पहिचान गर्नु पर्दछ भन्ने छ। कार्यमुखी व्यवस्थापकले काममा मात्र ध्यान दिने, सहयोगीलाई काममा बढी नै जोताउने, विश्वासमा लिन नसक्ने, कम स्वतन्त्रता प्रदान गरी कामका सिलसिलामा कुनै गल्ती भएमा तुरुन्तै दण्ड गरिहाल्ने आचरण भएको र संगठनले तोकेको लक्ष्य तुलनात्मक रूपमा हासिल गर्न नसकिने हुन्छ। त्यसैले त्यस्ता व्यवस्थापकले कर्मचारीको मानवीय संवेदनशीलता र कार्य वातावरणमा ध्यान पुऱ्याएको देखिएन भने अर्को तर्फ कर्मचारीमुखी व्यवस्थापकले मानवीय संवेदनशीलता र कार्य वातावरणमा ध्यान दिई कार्य सम्पादनमा एक अर्कोको सहभागिता र सहयोग भएमा संगठनले राखेका उद्देश्य सजिलै प्राप्त हुने भई कार्य सम्पादन छिटोछरितो हुनुका साथै कर्मचारीहरू काम प्रति उत्साहित हुने देखिन्छ। यस्ता व्यवस्थापकमा पाइने सामान्य गुणहरूमा सहायक कर्मचारीलाई काम गर्ने

स्वतन्त्रता दिने, विश्वासमा लिने, कर्मचारीलाई सामुहिक नीति तथा निर्णय प्रक्रियामा संलग्न गराउन रचनात्मक सुभाव ग्रहण गरी काम प्रति उत्प्रेरित गर्न सामान्य सुपरिवेक्षण मात्र गरिन्छ। कर्मचारीले कुनै गल्ती गरेमा गल्ती सुधार गर्न आवश्यक सहयोग पुऱ्याउने काम गरिन्छ भन्ने कुरा उल्लेख भएको छ।

शाक्य र अन्य (२०६८) द्वारा लिखित पुस्तक “अनौपचारिक शिक्षा सिद्धान्त र अभ्यास” मा उल्लेख भए अनुसार नेपालको शिक्षा पद्धतिमा सुधारका लागि सुभाव दिन गठित राष्ट्रिय स्तरका आयोग, कार्यदल, समितिका प्रतिवेदनहरूमा प्रस्तुत सुभावहरूले पाठ्यक्रमलाई स्थानीयकरण भन्दा राष्ट्रिय स्वरूपमा जोड दिएको पाइन्छ। तथापि स्थानीयताको अभ्यास विद्यालय तहको पाठ्यक्रमको सबै तहमा ऐच्छिक विषयको रूपमा र प्राथमिक तहमा १०० पूणाङ्कको स्थानीय विषय/मातृभाषा तथा शारीरिक शिक्षा, सामाजिक शिक्षा र सिर्जनात्मक कला विषयमा २० प्रतिशत स्थानीय विषयवस्तु समावेश गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ। स्थानीय विषयवस्तुका आधारमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप संचालन गर्न तर्फ पनि विद्यमान पाठ्यक्रममा विशेष ध्यान दिइएको छ। तथापि नेपालमा केन्द्रीय पाठ्यक्रमको अवधारणाले गहिरो रूपमा जरा गाडेको छ। शिक्षकका र बालविकास कार्यक्रममा समेत केन्द्रीय पाठ्यक्रमलाई नै कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

पाठ्यक्रमका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय परिवर्तनको विश्लेषण गरी धेरै जसो देशहरूले यसलाई राष्ट्रको आर्थिक क्रियाकलापसँगै आवद्ध गराउने प्रयासहरू गरिरहेका छन्। शैक्षिक विकेन्द्रीकरण सम्बन्धमा विभिन्न राष्ट्रमा भएका प्रयास मध्ये डेनमार्कको शैक्षिक अवस्थालाई अध्ययन गर्न सकिन्छ। त्यहाँ नगर क्षेत्रमा रहेका विद्यालयहरूलाई आफ्नो विद्यालयका सम्बन्धमा निर्णय लिन, विकास योजना बनाउन पूर्ण अधिकार छ। राज्यले स्वप्रशासित हुने स्वतन्त्रता विद्यालयलाई पदान गरेको छ।

विद्यालयले आर्थिक अवस्था सुदृढ गर्न शिक्षा कर लिने र प्राप्त आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने कार्य विद्यालय आफैले गर्नुपर्दछ। स्वीडेनको प्रयास पनि विकेन्द्रीकृत अवधारणा अनुरूप नै रहेको छ। त्यहाँ सरकारी विद्यालयको संचालन गर्ने अभिभारा नगरपालिकालाई छ तापनि प्रान्तीय सरकारलाई सुपरीवेक्षण गर्ने अधिकार सुम्पिएको छ।

थाइल्याण्डमा पनि विद्यालयलाई पठनपाठन गर्न स्वायत्तता दिने प्रयास गरेको पाइन्छ। पूर्वी एसियाका देशहरू मध्ये इन्डोनेसियामा २० प्रतिशत, लाओसमा १० प्रतिशत र भियतनाममा १५ प्रतिशत विषयवस्तुहरू व्यवस्थापन गर्ने स्वतन्त्रता स्थानीय तहलाई प्रदान गर्ने गरी विद्यालय तहको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम व्यवस्थित गरिएको छ। अष्ट्रेलिया र न्युजिल्याण्डमा राष्ट्रिय पाठ्यक्रमको प्रारूपभित्र रही विषयवस्तु छान्ने अधिकार विषय शिक्षकलाई छ। ती देशहरूले पुनः केन्द्रीय गतिविधिहरू बढाउन लागेका छन्। यो अभ्यासले पाठ्यक्रमका सम्बन्धमा समन्वयात्मक विकेन्द्रीकरण भन्ने नयाँ अवधारणाको विकास गरेको छ।

तारामी (२०६५) द्वारा “प्राथमिक तहमा स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्था” स्नातकोत्तर तहको शोधपत्रमा उल्लेख गरे अनुसार विकेन्द्रीकरणको अधिकारको सिद्धान्त अनुरूप स्थानीय स्तरमा स्थानीय सरोकारवालाहरूको सहभागितामा स्थानीय आवश्यकता अनुसार विषयवस्तुहरू समावेश गरी निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सकिने पाठ्यक्रम आएको छ। त्यसैगरी उनले प्राथमिक तहमा स्थानीय पाठ्यक्रमको कार्यान्वयनको अवस्था शीर्षकमा कैलाली जिल्लाको चुहा स्रोत केन्द्रमा गरेको अध्ययनमा १०० पूणाङ्कको स्थानीय विषयको तरकारी खेतीको पाठ्यक्रम निर्माण र व्यवस्थापनमा जोड दिएको पाइन्छ।

जि.शि.का. (२०७०) द्वारा “स्याऊ खेती तथा बजारीकरण सम्बन्धी स्थानीय पाठ्यक्रम” मा केवल स्याऊ खेतीको सामान्य परिचय” दिनुका साथै

स्याऊ खेती गर्ने तरिका र बजारीकरणको बारेमा सामान्य जानकारी प्रदान गरेको छ। तर जुम्ला जिल्ला स्थित अधिकांश प्राथमिक विद्यालयहरूमा स्थानीय विषयको रूपमा अङ्ग्रेजी भाषा विषयको पढाइ हुने गरेको छ।

माथि उल्लेखित पाठ्यक्रमविद् र अनुसन्धानकर्ताका अनुसार स्थानीय पाठ्यक्रमको निर्माण प्रक्रियालाई केलाउँदा मूलतः यसले स्थानीय आवश्यकता, स्थानीय विषयक्षेत्र, विषयवस्तु, शैक्षिक सामग्रीको निर्माण गरी स्थानीय परिवेशको शिक्षा दिने कुरालाई स्वीकार गर्दछ। यसैगरी शैक्षिक विकेन्द्रीकरणको अवधारणा अन्तर्गत पाठ्यक्रम सुधार पद्धतिका अनुसार स्थानीय आवश्यकतालाई समेट्ने गरी स्थानीय निकायलाई नै स्थानीय पाठ्यक्रम बनाउन दिई शिक्षामा सुधार गर्न सकिने कुरामा जोड दिइएको छ। स्थानीय पाठ्यक्रम के हो ? यसलाई स्थानीय तहमा कसरी निर्माण गर्न सकिन्छ ? राष्ट्रिय पाठ्यक्रम के हो ? यसलाई स्थानीय तहमा कसरी निर्माण गर्न सकिन्छ ? राष्ट्रिय पाठ्यक्रमले यसलाई कसरी निर्देशित गर्दछ ? स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा अपनाउनु पर्ने कुराहरू के के हुन् ? भन्ने सन्दर्भमा जोड दिएको पाइन्छ। जसअनुसार आवश्यकता पहिचान, उद्देश्य निर्धारण, विषयवस्तुको छनोट, विषयवस्तुको संगठन, सिकाइ क्रियाकलाप मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई समावेश गरी स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्न सकिन्छ।

अध्ययन विधि

यो अध्ययन गुणात्मक अनुसन्धान विधिमा आधारित छ। विषयवस्तुको गहनता अनि प्राथमिक शिक्षकहरूको स्थानीय पाठ्यक्रमप्रतिको अनुभूति (Perception) पत्ता लगाउन गुणात्मक अन्वेषण (Exploration) (फ्लिक, २०१२) प्रयोग गरिएको थियो। शिक्षकहरूको प्रत्यक्षीकरण पहिचान र विश्लेषण गर्दा उनीहरूले दिने उत्तरहरू पूर्ण रूपमा ठीक वा बेठीक नहुने हुँदा मार्शल र रसम्यान

(१९९९) ले भने जस्तै यस अध्ययन निम्ति पनि गुणात्मक अन्वेषण विधि उपयुक्त हुन्छ।

गहनतम रूपमा सानो एकाइमा गरिएको यस्तो प्रकृतिको अध्ययनको निम्ति उद्देश्यमूलक नमुना छनोट (Purposive Sampling Method) उपयुक्त हुने भएकोले (क्रिसबेल, २००७) यस अध्ययनको निम्ति पनि उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरिएको थियो। जसअनुसार, जुम्ला जिल्ला, चन्दननाथ नगरपालिका अन्तर्गत चन्दननाथ श्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका दुई वटा विद्यालयका ८ जना प्राथमिक शिक्षकहरूसँग लक्षित समूह छलफल सञ्चालन गरिएको थियो भने अर्को विद्यालयका ४ जना प्राथमिक शिक्षकहरूसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो। यहाँ, एथिकल प्रश्नले गर्दा (फ्लिक, २०१२) नमुना छनोट गरिएका विद्यालय र यस अन्तर्गतका अध्ययनका सहभागी शिक्षक (Participant Teachers) हरूको परिचय गोप्य (Anonymity) राखिएको छ।

नतिजा र छलफल

अध्ययनको निम्ति आवश्यक पर्ने गुणात्मक तथ्याङ्कलाई अन्तर्वार्ता एवम् लक्षित समूह छलफलको माध्यमबाट सङ्कलन गरिएको थियो। यस अध्ययनमा तीन वटा विद्यालयमा पुगी प्राथमिक शिक्षकहरूसँग सम्पर्क गरी छुट्टाछुट्टै समयमा अन्तर्वार्ता र लक्षित समूह छलफल सञ्चालन गरिएको थियो। प्राप्त तथ्याङ्कलाई गुणात्मक विश्लेषण गरी निष्कर्ष निकालिएको छ।

यस अध्ययनको निम्ति तीन वटा भिन्न विद्यालयका प्राथमिक शिक्षकहरूसँग आवश्यक गुणात्मक तथ्याङ्क लिइएको थियो। जस अनुसार विद्यालय 'क' का शिक्षकहरूसँग अन्तर्वार्ता लिइएको थियो भने विद्यालय 'ख' र 'ग' का शिक्षकहरूसँग लक्षित समूह छलफल सञ्चालन गरिएको थियो।

अध्ययनको विश्लेषण

तथ्याङ्कहरूको प्रस्तुति, विश्लेषण र व्याख्या यस प्रकार रहेको छ :

स्थानीय पाठ्यक्रमप्रति प्राथमिक शिक्षकहरूको धारणा

पाठ्यक्रमसँग शिक्षकहरू पूर्व परिचित नै भए पनि स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी धारणा नेपाली शिक्षकहरूको निम्ति नयाँ दृष्टिकोण हो र यो कार्यान्वयनको प्रारम्भिक चरणमै रहेको छ। पाठ्यक्रम शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको महत्त्वपूर्ण आधार हो र यसले शिक्षणलाई मार्ग दर्शन गर्दछ (केली, १९९९)। त्यसैले हरेक शिक्षकसँग सम्बन्धित तहको पाठ्यक्रमको गहन अध्ययन अति नै आवश्यक हुन्छ। त्यसैले यस अध्ययनमा पनि शिक्षकहरूले स्थानीय पाठ्यक्रमको अवधारणालाई कसरी बुझेका रहेछन् भनी पहिचान गर्ने प्रयत्न गरिएको थियो। जसलाई निम्न शीर्षकमा उल्लेख गरिएको छ।

स्थानीय पाठ्यक्रमको अर्थ

प्राथमिक शिक्षकहरूको स्थानीय पाठ्यक्रमप्रतिको बुझाइ पहिचान गर्न, उनीहरूलाई लक्षित समूह छलफल एवम् अन्तर्वार्तामा यस सम्बन्धी जिज्ञासा राखिएको थियो। तपाईंको विचारमा स्थानीय पाठ्यक्रम भनेको के हो ? भन्ने प्रश्नमा शिक्षिका भगवतीले दिएको उत्तर यस प्रकार रहेको थियो।

स्थानीय पाठ्यक्रम भनेको स्थानीय स्तरका बालबालिकालाई सिकाउन तयार गरिने पाठ्यक्रम हो, जसमा स्थानीय भाषाको अध्यापन गराइन्छ। यसको मुख्य आसय भनेकै विद्यालयको वरिपरि वा स्थानीय समुदायमा बोलिने भाषाको शिक्षण गर्नु हो। यसबाट विद्यार्थीको लेखाइ र बोलाइ सिपको विकास हुन्छ।

माथि सोधिएको प्रश्न अन्य दुई जना शिक्षक/शिक्षिकालाई पनि सोधिएको थियो। उनीहरूले समेत माथिकै उत्तरसँग मिल्दो जुल्दो उत्तर दिएका थिए। बरु एक जना शिक्षकले भने अलि फरक धारणा व्यक्त गरे। उनका अनुसार “स्थानीय पाठ्यक्रम भनेको भाषा एवम् स्थानीय खेती सम्बन्धी अध्ययन अध्यापन निम्ति तयार पारिएको पाठ्यक्रम हो।” यही जिज्ञासा लक्षित समूह छलफलमा पनि राखिएको थियो। त्यस छलफलमा पनि अन्तर्वार्ताकै धारणासँग मेल खाने दृष्टिकोण प्रस्तुत भए। मैले “स्थानीय पाठ्यक्रममा के भाषा मात्रै समावेश गर्ने हो र ?” भनी राखेको पुरक प्रश्नमा लक्षित समूह छलफलका सहभागी शिक्षकहरूले स्थानीय चालचलन र रहनसहन समावेश गर्न सकिने तर विभिन्न भाषालाई समावेश गर्नु नै उपयुक्त हुने राय व्यक्त गरे तर एक शिक्षक गोकर्ण प्रसादले भने विभिन्न भाषाका लिपि र पुस्तक समेत नभएकोले सबै भाषाको पाठ्यक्रम तयार गर्न नसकिने कुरा व्यक्त गरे।

माथि प्रस्तुत विचारहरूले शिक्षकहरूमा स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी सही धारणा नै नभएको देखाउँछन्। उनीहरूले केवल यसलाई भाषा शिक्षणको नयाँ रूप हो भन्ने कुरा मात्रै बुझेको पाइयो। त्यसैले शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको अपेक्षा भन्दा निकै भिन्न बुझाइ शिक्षामा पाइयो।

स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी व्यवस्था

नेपालको प्राथमिक तहमा प्राथमिक पाठ्यक्रम वि.सं. २०४९ ले सर्वप्रथम स्थानीय विषय वा मातृभाषालाई १०० पूर्णाङ्क पाठ्यभार तोकी, स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी प्राथमिक व्यवस्था गरेको थियो भने, परिमार्जित प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम वि.सं. २०६२ ले स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी प्रष्ट व्यवस्था गरेको छ। प्राथमिक शिक्षकहरू यसको विकासप्रति परिचित भए नभएको पत्ता लगाउन “नेपालको प्राथमिक तहमा

यसको सुरुवात कहिलेबाट गरियो ?” भन्ने जिज्ञासा राखिएको थियो । उक्त जिज्ञासामा धेरैजसो शिक्षकले एकिकनका साथ कहिलेबाट स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यवस्था भएको हो भनी भन्नै सकेनन् । त्यसैगरी स्थानीय पाठ्यक्रमको पाठ्यभार/पाठ्यक्रम बारे राखिएको जिज्ञासाबाट प्राप्त उत्तरले त मलाई आश्चर्यचकित बनायो । सबै सहभागी शिक्षकहरूले केवल १०० पूर्णाङ्कको स्थानीय विषय वा मातृभाषा राख्न सकिने कुरा त उल्लेख गरे तर थप तीन वटा विषयमा २० प्रतिशत अङ्कभार स्थानीय पाठ्यक्रमको छ भन्ने कुरा बताउन नै सकेनन् । एक जना शिक्षिका कविताको उत्तर यस्तो रहेको थियो-

मलाई त स्थानीय पाठ्यक्रममा स्थानीय भाषाको अध्ययन अध्यापन गराउने भएकोले कुनै पनि विषयलाई पढाउँदा सहज हुने गरेको छ । साथै विद्यार्थीलाई पनि विषयवस्तु बुझ्न अभै सजिलो भएको छ ।”

माथि शिक्षकहरूबाट व्यक्त विचारले प्रष्ट देखाउँछ कि सहभागी प्राथमिक शिक्षकहरूमा न त स्थानीय पाठ्यक्रमको ऐतिहासिक विकासक्रमको राम्रो जानकारी छ, न त केन्द्रीय पाठ्यक्रमले कुन-कुन विषय अन्तर्गत जम्मा कति प्रतिशत पाठ्यक्रम भारको स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ भन्ने कुराको नै जानकारी छ । यसले त उनीहरूमा पाठ्यक्रमकै स्पष्ट धारणा छैन भन्ने प्रष्ट पार्दछ ।

स्थानीय पाठ्यक्रम र केन्द्रीय पाठ्यक्रम बिचको अन्तरसम्बन्ध

नेपालमा हालसम्म पनि केन्द्रीकृत पाठ्यक्रम प्रणालीकै प्रचलन रहेको छ । शिक्षक/शिक्षिकाहरू पाठ्यक्रम निर्माणमा प्रत्यक्ष रूपमा सहभागी हुने मौका पाएका छैनन् । स्थानीय पाठ्यक्रमले त्यो प्रयत्न गरेको छ । यसै सन्दर्भमा मैले “तपाईंको विचारमा स्थानीय पाठ्यक्रम र केन्द्रीय पाठ्यक्रम बिचको अन्तरसम्बन्ध कस्तो हुन्छ ?” भन्ने जिज्ञासा

राखेको थिएँ । यस सम्बन्धमा शिक्षकहरूको स्पष्ट विचार नआएपछि प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ र यसले गरेको स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी व्यवस्था कस्तो हो ? भनी प्रश्न राखेको थिएँ । यस सम्बन्धमा पनि उनीहरूले फरक फरक विचार व्यक्त गरे । एक शिक्षिका स्यानुमायाले निम्न विचार व्यक्त गरिन् :

केन्द्रिकृत पाठ्यक्रमले कक्षा शिक्षण कसरी गराउने भन्ने कुरालाई जनाउँछ । यसले विद्यार्थीलाई परीक्षाबाट पास, फेल गर्न र कक्षा चढाउन सहयोग गर्छ तर स्थानीय पाठ्यक्रमले भने स्थानीय भाषा र कलाको परिचय दिन्छ । यसमा पास फेलको व्यवस्था पनि हुँदैन ।

अन्तर्वार्ता एवम् लक्षित समूह छलफल दुवैमा सहभागी शिक्षकहरू केन्द्रीय पाठ्यक्रमको धारणा बारेमा अलमलिएको पाइयो । साथै केन्द्रीय र स्थानीय पाठ्यक्रमको अन्तरसम्बन्ध के छ भन्ने कुराको पनि कुनै प्रष्ट विचार दिएनन् । यसबाट स्थानीय पाठ्यक्रम केवल औपचारिकतामा मात्र सीमित भएको देखिन्छ ।

शिक्षकको सक्षमता

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण एवं कार्यान्वयन गर्ने दायित्व शिक्षकको रहेको हुन्छ । यसको निमित्त सक्षम र दक्ष शिक्षकको आवश्यकता पर्दछ तर नेपाल लगायत दक्षिण एसियामा नै (डन्डर, भताबी, २०१४) यस्तो सक्षमतामा समस्या देखिएको छ । यसै सन्दर्भमा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणमा प्राथमिक शिक्षकको दक्षता सम्बन्धमा सोधिएको प्रश्न, “प्राथमिक शिक्षकलाई स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणको पुरै जिम्मा दिन उचित होला ?” मा सहभागी शिक्षकहरूले नकारात्मक प्रतिक्रिया दिए । उनीहरूको विचारमा यो विषय विज्ञको काम हो, तर एकजना शिक्षिका पुष्पाले भने यस्तो किसिमको प्रतिक्रिया दिइन,

लामो शिक्षण एवम् तालिमको कारणले हामीमा पनि बाल बालिकाको पठनपाठन सम्बन्धी राम्रो ज्ञान छ त्यसैले नयाँ शिक्षकलाई बालबालिका सम्बन्धी कम अनुभव भए पनि पुराना अनुभवी शिक्षकले पनि सरल किसिमको स्थानीय पाठ्यक्रम तयार गर्न सक्छन्। वरु तयार पारेपछि विज्ञबाट कमजोरी सुधारे हुन्छ।

अहिले स्थानीय पाठ्यक्रमको रूपमा कुन कुन विषयहरू पढाउनु भएको छ त ? भनि प्रश्न गर्दा भन्नु रमाइलो उत्तर प्राप्त भयो “अङ्ग्रेजी”। त्यसो भए २० प्रतिशत पाठ्यक्रम भारतमा कुन कुन विषय पढाइएको छ त ? भनि प्रश्न गर्दा त, भन्नु डरलाग्दो उत्तर प्राप्त भयो। कुनै पनि विषय पढाइ भएको छैन भन्ने उत्तर आयो। अर्थात् उनीहरूलाई यसबारे जानकारी नै रहेनछ।

उपरोक्त तथ्याङ्कले शिक्षकको सक्षमता सम्बन्धी गम्भीर सङ्केत गर्दछ। एकातिर शिक्षा मन्त्रालयले विना तालिम/पूर्वाधार र स्पष्ट नीति विना स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यवस्था गरेको छ भने अर्कोतिर अङ्ग्रेजी भाषा पढाउनु नै स्थानीय पाठ्यक्रम हो भन्ने गलत बुझाइ शिक्षकमा रहेको छ। स्थानीय पाठ्यक्रमको रूपमा अङ्ग्रेजी पढाइएको छ। अन्य तिन वटा विषयहरू क्रमशः सामाजिक अध्ययन सिर्जनात्मक कला र शारीरिक शिक्षामा २० प्रतिशत पाठ्यभारमा पढाइ गरिएको छैन। सहभागीहरूले स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी कुनै पनि कार्यक्रममा सहभागी हुन नपाएको स्थिति रहेको छ।

स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता

स्थानीय तहमै सक्षमता विकास गरी स्थानीय स्रोत र साधनकै उपयोगबाट सम्बन्धित समुदाय तथा विद्यार्थीलाई उपयोगी पाठ्यक्रम तयार गर्ने कुरा नै स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता हो (इन्गेस्ट्रम, १९९९)। सँगसँगै पाठ्यक्रमको स्थानीयकरण र पाठ्यक्रमको विकेन्द्रीकरण पनि यसको आवश्यकताको अर्को पक्ष हो।

अन्तर्वार्ता एवम् लक्षित समूह छलफलमा सहभागी शिक्षकहरूलाई स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता फाइदा सम्बन्धी प्रश्न गरिएको थियो। सबै सहभागी यसको आवश्यकता छ भन्ने कुरामा सहमत देखिए तर किन आवश्यक परेको हो भन्ने कुरा भने प्रष्ट सँग बताएनन्। बरु केही सहभागीले भने स्थानिय पाठ्यक्रमको पूर्णाङ्क छुट्याउनु पर्ने र सुनाइ, बोलाइ, लेखाइ र पढाइ गरी चार वटै भाषिक सिपमा जोड दिनु पर्ने कुरा बताए।

यसबाट स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता, महत्त्व र यसका कमजोरी सम्बन्धमा स्पष्ट पार्न शिक्षा मन्त्रालयबाटै विभिन्न तालिम, कार्याशाला र सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन नभएको पाइन्छ। स्थानीय पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन अन्ततः अङ्ग्रेजी भाषा शिक्षणमा रूपान्तरित भएको छ।

निष्कर्ष

शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको मेरुदण्डको रूपमा स्थानीय पाठ्यक्रमलाई लिने गरिन्छ। विगत केही दशकदेखि स्थानीयकरण एवम् विकेन्द्रीकरणको प्रयत्न संसारभर चलिरहेको छ। केन्द्रीय पाठ्यक्रमले मात्रै स्थानीय आवश्यकता पूरा गर्न नसक्ने भनि सर्वत्र यसको आलोचना हुन थालेपछि नेपालमा पनि यसको सुरुवात भएको छ। वि.सं. २०४९ मा यसको सुरुवात भए पनि वि.सं. २०६२ बाट प्राथमिक तहमा स्थानीय पाठ्यक्रमलाई अनिवार्य गरिएको छ। अहिले सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयनको अवस्थामा रहेको छ।

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणको दायित्व विद्यालयको नै हो (पा.वि.के., २०६४)। त्यसमा पनि यसको निर्माण र कार्यान्वयनमा प्राथमिक शिक्षकको अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। त्यसैले यसप्रति उनीहरूको सही बुझाइ अति आवश्यक छ तर यस अध्ययनबाट प्राथमिक शिक्षकहरूमा स्थानीय पाठ्यक्रम प्रतिको धारणा नै गलत रहेको पत्ता लाग्यो। उनीहरूमा केन्द्रीय पाठ्यक्रम र स्थानीय पाठ्यक्रम बिचको भिन्नता एवम् अन्तर

सम्बन्धकै सही ज्ञान रहेको पाइएन। प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम वि.सं. २०४९ लाई परिमार्जन गरी प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम वि.सं. २०६२ कार्यान्वयन भइरहे पनि उनीहरू कहिलेबाट यो स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी व्यवस्था कायम भयो भन्नेमा नै स्पष्ट छैनन्। यसको अर्थ उनीहरूले मूल पाठ्यक्रमकै अध्ययन नगरेको स्पष्ट हुन्छ। सामाजिक अध्ययन, सिर्जनात्मक कला र शारीरिक शिक्षा विषयमा भएको २० प्रतिशत स्थानीय पाठ्यक्रमको जानकारी नै शिक्षकमा छैन। उनीहरूमा केवल स्थानीय विषय वा मातृभाषा शिक्षणको १०० पूर्णाङ्क सम्बन्धी व्यवस्थाको मात्रै जानकारी रहेको छ। स्थानीय पाठ्यक्रमलाई स्थानीय भाषा शिक्षणको रूपमा बुझिएको छ र त्यसको सट्टा अङ्ग्रेजी भाषा पढाइएको छ। स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धमा शिक्षा मन्त्रालय एवम् यसका निकायबाट शिक्षकहरूलाई जानकारी गराउने कुनै कार्यक्रमहरू सञ्चालन नभएकोले प्राथमिक शिक्षकहरूमा स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता, फाइदा एवम् बेफाइदा सम्बन्धी स्पष्ट अनुभूतिको अभाव छ। तैपनि शिक्षकहरू स्थानीय पाठ्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनको पक्षमा रहेका छन्। उनीहरू नेपालमा यसको अभ्यास शैशव अवस्था मै रहेकाले यसको प्रभावकारी निर्माण र कार्यान्वयनको पक्षमा रहेका छन्।

स्थानीय पाठ्यक्रमको अभ्यास नेपालमा शैशव अवस्थामै रहेकाले यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको निमित्त स्पष्ट नीति निर्माण गर्नु आवश्यक छ। प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक अध्ययन भएकोले, अन्य स्थानमा यस नतिजाको सामान्यीकरण नहुन पनि सक्छ। यसैले सर्वप्रथम शिक्षा मन्त्रालयले स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी स्पष्ट नीति, योजना र कार्यक्रम लिई अगाडि बढ्नु पर्छ, यसको निमित्त स्थानीय पाठ्यक्रमका विभिन्न आयाममा प्राथमिक शिक्षकहरूलाई गहन प्रशिक्षण प्रदान गर्नु पर्दछ। नेपाल सरकारले वार्षिक रूपमा विद्यालयका लागि आर्थिक अनुदान बढाउँदै लैजानु

पर्दछ। विद्यालय व्यवस्थापन समितिले स्थानीय विषयको पाठ्यक्रमलाई सडक नाटक, गीत, कविता आदिका माध्यमबाट स्थानीय स्तरमा जनचेतना जगाउन पहल गर्नु पर्दछ। स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन पक्षलाई व्यवहारिक बनाउन पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, शैक्षिक जनशक्ति तालिम केन्द्र र जिल्ला शिक्षा कार्यालयले अनुसन्धान गरी स्पष्ट नीति निर्माणमा जोड दिनु पर्दछ। अनुसन्धानबाट प्राप्त भएको सत्यतथ्य कुराहरूलाई लागु गर्नमा जोड दिनु पर्दछ। अनुसन्धान कार्यमा खटिने शिक्षक तथा स्रोत व्यक्तिहरूलाई अनुसन्धान सम्बन्धी उपयुक्त तालिमको व्यवस्था गर्नु पर्दछ।

आभार

जुम्ला जिल्ला स्थित चन्दननाथ स्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका तीन वटै विद्यालयका प्राथमिक शिक्षकहरू जो यस अध्ययनमा सहभागी हुनु भयो, उहाँहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु। लेखलाई अनुसन्धानमूलक ढाँचामा संरचित गर्न सल्लाह सुभाष दिनुहुने आदरणीय गुरुहरू, समकक्षी साथीहरूप्रति कृतज्ञ छु।

सन्दर्भ सामग्रीहरू

- जि.शि.का. (२०७०), *स्याऊ खेती तथा बजारीकरण सम्बन्धी स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम २०७०*, जुम्ला : जिल्ला शिक्षा कार्यालय।
- पा.वि.के. (२०६२), *प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम १-३, २०६२*, सानो ठिमी, भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र।
- पा.वि.के. (वि.सं. २०६४), *स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका २०६४*, सानोठिमी, भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र।

- पा.वि.के.(वि.सं. २०४९), प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९, सानोठिमी, भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।
- रेग्मी, यमुना (२०६८), प्राथमिक तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयनको अवस्था, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोध प्रस्तावना, कीर्तिपुर, काठमाडौं : त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- शर्मा, गोपिनाथ (२०५९), नेपालको शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरू, काठमाडौं : बुक्स एण्ड स्टेशनरी ।
- शिक्षा मन्त्रालय (वि.सं. २०४९), राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९, केशरमहल, काठमाडौं : शिक्षा मन्त्रालय ।
- श्रेष्ठ, काजीमान (२०६८), विद्यालय तहमा स्थानीय पाठ्यक्रमको व्यवस्थापन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोध प्रस्तावना, ताहाचल, काठमाडौं : महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।
- Cheng, Y.C. (2002). Fostering Local Knowledge and Wisdom in Globalized Education: Multiple Theories. Keynote Speech of 8th International Conference on "Globalization & Localization Enmeshed: Searching for Balance in Education" November 18-21, 2002, Bangkok, Thailand.
- CDC (May 2005). *National Curriculum Framework for School Education (Pre-Primary-12) in Nepal*. Sanothimi, Bhaktapur : Ministry of Education and Sports, Curriculum Development Centre.
- Centre for Educational Research and Innovation (CEIR) (2010). *A Study on Integration of Local Contents in School Curricula*. Sanothimi, Bhaktapur : Curriculum Development Centre.
- Creswell, J.W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Fire Approaches*. Thousand Oaks, California : Sage Publications. DOI: 10.1596/978-1-4648-0160-0.
- Creswell, J.W. (2012). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Method Approaches (3rd ed.)*. New Delhi: Sage Publication.
- Dunder, H., Beteille, T., Ribound, M. and Deolalikar, A. (2014). *Student Learning in South Asia: Challenges, Opportunities, and Policy Priorities*. Washington DC: The World Bank.
- Engestrom, Y. (1999). Innovative Learning in Work Teams: Analyzing Cycles of Knowledge Creation in Practice. In Engestrom, Y. et al (Eds.) *Perspectives on Activity Theory*. Cambridge, Cambridge University Press, 377-406.
- Flick, U. (2012). *An Introduction to Qualitative Research (4th ed.)*. New Delhi: Sage Publication.
- Kelly, A.V. (1999). *The Curriculum: Theory and Practice*. London: Paul Chapman Publishing.
- Marsh, C. Day, C. Hannay, L., & Mc Cutcheon, G. (1985). *Reconceptualizing School-Based Curriculum Development*. London: The Flamer Press.
- Marsh, C.J. & Heng, M.A. (2008). *Understanding Commonalities between School Based Curriculum Development and Curriculum Differentiation*. Retrieved from <http://www.acsa.edu.au/pages/images/Colin%20Marsh%20&%20Mary%20Anne%20Heng.pdf>

Marshall, C & Rossman, G.B. (1999).
Designing Qualitative Research.
Thousand Oaks, California : Sage
Publications.

Print, M. (1993). *Curriculum Development
and Design*. Atchison Street, Australia
: Allen and Unwin.

अनुसूची (क)

१. लक्षित समूह छलफलका मार्ग निर्देशनहरू

सहजकर्ता : मिति र अवधि :

सहभागीहरू : स्थान र समय :

- केन्द्रीय पाठ्यक्रम र स्थानीय पाठ्यक्रमको धारणा
- नेपालको प्राथमिक शिक्षामा यसको विकास र व्यवस्था
- यसको कार्यान्वयन एवम् निर्माणमा शिक्षकको भूमिका
- स्थानीय पाठ्यक्रम र शिक्षकको सक्षमता
- यस प्रति शिक्षकको अनुभूति, ग्रहण
- प्राथमिक तहमा यसको आवश्यकता र महत्त्व

२. अन्तर्वार्ता सूची

अन्तर्वार्ताकार : मिति र अवधि :

उत्तरदाता : स्थान र समय :

- तपाईंको विचारमा स्थानीय पाठ्यक्रम भनेको के हो ?

- नेपालमा यसको ऐतिहासिक विकासबारे बताइ दिनुहुन्छ कि ?
- वर्तमान प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रममा स्थानीय पाठ्यक्रमको भार र व्यवस्था के कस्तो रूपमा रहेको छ ?
- तपाईंको विद्यालयमा यसको निर्माण कसरी गरिएको छ ?
- यसको निर्माणमा प्राथमिक शिक्षालाई संलग्न गराउने व्यवस्था तपाईंलाई कस्तो लाग्छ ? विज्ञाबाट मात्रै पाठ्यक्रम बनाउने हैन र ?
- स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी तपाईंका राम्रा नराम्रा अनुभव भए बताइ दिनुहुन्थ्यो कि ?
- स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बन्धी कुन-कुन र के कस्ता कार्यक्रमहरूमा भाग लिनु भएको छ ?
- प्राथमिक तहमा यसको विद्यमान व्यवस्थाप्रति तपाईंको धारणा बताइ दिनुहुन्छ कि ?
- स्थानीय पाठ्यक्रम कतिको आवश्यक देख्नुहुन्छ कि यसलाई हटाउनु पर्ला ?
- स्थानीय पाठ्यक्रमका के कस्ता फाइदा र बेफाइदाहरू देख्नुहुन्छ ?